IN GEVEB A JOURNAL OF YIDDISH STUDIES

באַגעגעניש מיט מרדכי געבירטיג • At Home with Mordechai Gebirtig

By **Rachmil Bryks**, translation by Yermiyahu Ahron Taub

In geveb: A Journal of Yiddish Studies (April 2020)

For the online version of this article:

[http://ingeveb.org/texts-and-translations/at-home-with-mordecai-gebirtig]

באַגעגעניש מיט מרדכי געבירטיג

At Home with Mordecai Gebirtig

Rachmil Bryks
translated by Yermiyahu Ahron Taub

Introduction: Translator's notes: *The Fugitives* (New York, 1975) is a memoir by Rachmil Bryks (1912–1974) regarding his experiences from the outbreak of World War II in September 1939 until the establishment of the Łódź Ghetto in May 1940. Bryks graphically depicts the confusion, chaos, and danger of the early days of the war: the false propaganda coming from Polish radio, the air raids and bombs, the fugitives desperate to escape the bombings, his capture by the Germans, and his experience in the early prison camps. The chapter excerpted here portrays a haunting moment in Yiddish literary history: the meeting of two gifted Yiddish writers, committed to writing in the folk idiom, at opposite ends of their careers. By this point, Bryks had already endured horrific conditions. He would go on to be incarcerated in the Łódź Ghetto and in Auschwitz and other camps. Bryks' account of his meeting with Gebirtig shimmers in a doomed time and space as a valentine to the spirit of literary fellowship and literature's enduring power.

In a somewhat surreal instance of historical parallelism, in which a translator of Bryks encounters biographers of Gebirtig, I was fortunate to meet Uwe and Gabi von Seltmann in Kraków in July 2018. Uwe and Gabi are at work on a documentary film about Gebirtig. Uwe's biography of Gebirtig was nearly finished when we met. When I showed him this chapter in the original Yiddish, Uwe was delighted. He was able to incorporate it as the ending of his biography *Es brennt: Mordechai Gebirtig, Vater des jiddischen Liedes* (Homunculus, 2018). We went to the building where the Gebirtig family lived. In a belowground room facing the street, a portrait of Gebirtig was propped on an easel and a recording played Gebirtig's songs. Based on the Bryks text, Uwe believed he could pinpoint the apartment where Gebirtig lived. Along with filmmaker Pearl Gluck and teacher and translator Anna (Khane) Rozenfeld, we left the street and entered the courtyard. There, we looked up at the apartment and the stars and paid homage to Gebirtig, Bryks, and this extraordinary literary encounter.

The Fugitives is one of three memoirs by Rachmil Bryks I translated as a 2018 Yiddish Book Center Translation Fellow. The set of memoirs entitled *May God Avenge Their Blood: a Holocaust Memoir Triptych* is forthcoming from Lexington Books, an imprint of Rowman & Littlefield. I thank Bella Bryks-Klein for her vital support of my translation project and the Yiddish Book Center and all of the program's staff and fellows. For helpful feedback on earlier drafts of my translation of this chapter, I thank Jordan Brown, Ellen Elias-Bursać, Ri J. Turner, Cady Vishniac, and Jason Wagner. I thank Elżbieta Pelish for her assistance with a variety of Polish-related issues, including geographic place names. Special thanks also to Uwe von Seltmann, Gabi von Seltmann, Pearl Gluck, and Anna Rozenfeld.

At Home with Mordecai Gebirtig

As part of my memoirs of the brutal Hitler period in Poland, I believe it's important to include recollections of my visits to Mordecai Gebirtig[1] and Josef Wulf[2] in Kraków. After my liberation from prison camp at the end of 1939, I briefly remained in the city, and I used the opportunity to meet both writers.

I had known that Mordecai Gebirtig, the folk poet of songs sung by Jews all over the world, lived in Kraków. But when I asked my cousin Lola for his address, all she said was "somewhere in Kazimierz."[3] When I reached Kazimierz, I stopped many people and asked them for Gebirtig's address. They all said "Oh yeah, Gebirtig, the singer," but no one could tell me his address. Finally, I came across someone who was able to take me to the poet's apartment located somewhere off a courtyard on the third floor, up well-worn wooden stairs.

I entered by way of the kitchen. A middle-aged man soon emerged from the next room and said:

"Gebirtig? That's me. Greetings, my friend!" he greeted me with feeling, squeezing my hand, "Who are you? Where are you from?"

"I'm a Yiddish poet—from Łódź—just starting my career ..."

"Oh, you're one of the Jews from Łódź who were imprisoned? When were you liberated?"

"A few days ago."

"What's your name?

"Rachmil Bryks."

"In that case, you deserve an especially cordial greeting!" he said, shaking my hand again, "We were published together in the journal *Island* edited by Zishe Bagish[4] ..."

"Yes! And in May of this year, my first book of lyric poems *Young Green May* came out."

"I know, I know. Come inside," he said, taking me by the arm and leading me into the

[1] Mordecai Gebirtig (1877–1942), composer, carpenter, poet, and songwriter.

[2] Josef Wulf (1912–1974), born in Chemnitz, Germany, educated in Kraków, interned in Auschwitz, author of numerous volumes, chiefly on Holocaust topics, wrote in German and Yiddish, died by suicide. The years of Wulf's life span (1912–1974) are also those of Bryks.

[3] Kazimierz is a historical district of Kraków, Poland. Its northeastern part was historically Jewish. In 1941, the German occupiers forcibly relocated the Jewish inhabitants into the Kraków Ghetto just across the Vistula River in Podgórze.

[4] Zishe Bagish (?–1944): Yiddish poet and editor born in Łódź to a rabbinic family, who also lived in Belgium, France, and Romania. In 1937, he returned to Łódź. He settled in Bialystok in 1938. Bagish edited the journal *Indzl* (*Island*) until the outbreak of the war. He was interned in the Bialystok Ghetto and then in Birkenau. According to one eyewitness, he voluntarily went to the gas chambers to save someone younger and in better health. (*Lexicon of New Yiddish Literature*, New York, 1956).

next room. I felt close to him straight away, as if we'd known each other for years. His informality and humility fostered a sense of intimacy.

Mordecai Gebirtig was tall. He had an elongated yet broad and round face; a long, wide nose; and large, dark eyes. His face exuded sadness and suffering. He had a heart ailment. When he spoke, he had to gasp for breath. Even his voice sounded plaintive. The many medicines lined up on the credenza immediately caught my eye.

"Have a seat," he said, pointing to a chair by the table, "Make yourself comfortable; make yourself at home. Take off your coat."

"You see, Mr. Bryks, even war can bring about something positive. By that, I mean our being here together now. Why didn't you come over before the war? I would have organized a literary evening for you."

"I really wish I had."

Although it was a sunny day, it was dark inside, because the balconies obstructed the light. The apartment consisted of one room and a kitchen; the furniture was old. On the wall, there were portraits of his three daughters[5], immortalized in his renowned song "Three Little Daughters," which is impossible to sing without weeping. On the wall directly facing the door, there was a large portrait of Gebirtig with his youngest daughter painted by a well-known artist. With her lovely voice and profound sensitivity, she was the first to make her father's songs widely known.

When he saw me contemplating the portrait, Gebirtig said, "I recently experienced firsthand that not all Germans are depraved. The Germans were seizing Jews to perform forced labor, going from door to door and beating them up. I feared for my life. My apartment door burst wide open, and an officer and two soldiers tore in. When the officer spotted the painting, he stopped to examine it. Then he asked me in a friendly tone, 'Who's that in this picture? Who's the artist?' He was amazed at how natural and lively the portrait is, and then they left."

His youngest daughter was busy in the kitchen. His middle daughter came in from outside. Gebirtig introduced us. Then his wife—overworked, exhausted from hardship and tribulations—arrived. Throughout his life, Mordecai Gebirtig was a poor man. He earned a living as a carpenter. The Jews of Kraków must have appreciated and helped him, because all three of their children completed their secondary school education. In Poland at the time, that took a lot of money.

"Meet a young Yiddish poet," Gebirtig said to his wife. "He's from Łódź, and he's just been released from prison camp, from Kobiezshin."

We greeted each other. She fixed sad eyes upon me and then left the house. However, she returned shortly, a black hand-me-down men's jacket in hand, and said to me, "Try this on." I did as she requested. The jacket was not my size, but I accepted it and offered my sincere thanks.

Gebirtig pointed to another painting on the wall and said, "Mr. Bryks, this is my eldest daughter Shifrele. During the war, she married a doctor and left soon afterwards for Russia. They send me letters via messengers. The most recent letter we got from them was mailed from Lemberg. Who knows where they are now? There's been a lot of

---

[5] Gebirtig's wife's name was Blume. Their daughters were Shifreh (Charlotta), Basyeh (Ewa), and Lola (Leonora).

talk that the Russians will reinstate the borders that were in place in 1914, before the war."

Gebirtig recited his poem "Shifrele's Portrait" by heart.

"Shifrele's Portrait"

Above my bed, to the left,
hangs my daughter Shifrele's portrait.
Often, in the middle of the night,
when I miss her and become lost in reverie,
I see her, how she looks at me,
I hear her, how she speaks to me ...
—Papa, I know you miss me.
But the war won't last long.
Soon, I'll come back to you.
Spring is knocking at the door.
—Oh, how it smiles sweetly and speaks to me,
Shifrele's portrait ...

His eyes glistened with tears. Seated now at the table, both daughters looked directly at their father and listened to his recital with their full attention and reverence. His wife was occupied in the kitchen. Gebirtig stood up and brought over one of his books. He held it the way one holds a baby bird. "You see, Bryks, my friend, these are my poems that YIVO[6]—YIVO in Vilna—published." He said "YIVO" with pride and nobility.

"Your poems are written simply, in the language that people speak," I said, taking the book, published in 1938, from him. I turned a page and read from the introduction by M. Kipnis.[7]

> Each generation has its own folk singer and poet. But most singers and poets sing for themselves. Their song lacks the power to cross over into the street. While they're alive, they do their singing; but when they die—their poetry and folksong dies with them. Mordechai Gebirtig is the genuine folk singer and poet who sings, creates, and weeps his poem at home. But then his poem throws the door and windows wide open, filling the street with song. He sings of distinctively Jewish life. Gebirtig's poems tug at the heartstrings, fill the Jewish soul with sweet melancholy and shivers of delight. And should you require further proof that his work is authentic—true folk poetry and song that never strikes a false note—consider this: the more one hears it, the more it lifts one's spirits, warms, and moves. That, too, is the strength and secret of Gebirtig's lyrics. His body of work has become the corpus of an entire people."

---

[6] Founded in 1925 in Vilna, Poland (now Vilnius, Lithuania), YIVO (*Yidisher Visnshaftlekher Institut*, or Yiddish Scientific Institute) became the leading institution for scholarship in Yiddish and about the history and culture of East European Jews and their emigrant communities.

[7] Menakhem Kipnis (1878-1942), singer, critic, photographer, and ethnographer of Yiddish song. Died of an aneurism in the Warsaw ghetto.

I thought to myself: this is the highest praise that can be given to genuine art, to folk poetry.

I read several poems. Each poem was accompanied by musical notation.

"Mr. Gebirtig," I said, "I've heard performers in the Yiddish theater, street singers in the courtyards and streets, and laborers in workshops all sing your songs. Mothers rock their children to sleep with your songs. I myself take great pleasure from singing your songs. The youth in Jewish organizations sing your songs. Wherever Jews live, they sing your songs. You've given us the Eastern European Jew from birth to the grave: the way of life of all social classes—even the thief—but always with compassion. And the unemployed proletarian, too. You come from the people, draw strength from the people, and create for the people. You don't write poems using techniques you've learned. A bear can be taught to dance, but your poems and music rush from your heart like the current from a spring—authentically, naturally."

Gebirtig tried to deflect my praise and said, "You know what? I write as simply as I can—a simple, small poem and there you have it. But Mr. Bryks, they've stolen my entire life's work. The Yiddish actors made money from my songs and didn't pay me anything, not a single groschen. You can see for yourself what kind of luck I've had. The "Sirena" company in Warsaw made records with my songs without my knowledge. When I found out, I brought an indictment against them. The court sentenced them to pay me fifty thousand zlotys! The company appealed, and the appeals courts upheld the sentence. The company then appealed to the Supreme Court in Warsaw. I had a winning case— "*sprawa*"—as they say in Polish. Imagine: fifty thousand zlotys! That appeal trial was supposed to take place on September 8th, but then war broke out on September 1st," Gebirtig concluded dejectedly.

"That's the artist's fate," I said.

"I read the short essay that my friend L.M. Petshenik[8] wrote about you. He's an honest person and a scholar. Erudite. He lives in Łowicz, but we summered together every year in Rabka, near Kazimierz Dolny[9]. Many Jewish artists came there," he said, taking out a photograph and showing me, "You see, that's Petshenik and me. This picture was taken last summer in Rabka-Zdrój."

"A fine essayist, Petshenik," Gebirtig continued, "a real expert on classical Greek literature. He's also a linguist. He published a small book on Old Yiddish; I didn't understand more than two words of it. Jews spoke such a different Yiddish hundreds of years ago. It grew into a beautiful language, a rich language."

I gave an excuse and declined Gebirtig's invitation to stay for a meal, but accepted his invitation to return the following Sunday for lunch.

---

[8] M.L. Petshenik/Moyshe-Leyb Pitshenik (1895-1941). Yiddish writer and journalist born in Złoczew, eastern Galicia; director of the Jewish school in Lowicz from 1923 on. Author of poetry, stories, and articles published in the Polish Yiddish press. The Yiddish PEN club in Poland awarded Pitshenik's translation of Homer's *Odyssey* into Yiddish (Warsaw, 1937) a prize. The Nazis murdered Pitshenik near Chelmno. Bryks uses the form L.M. Petshenik.

[9] Bryks only cites Gebirtig as mentioning a Kazimierz near Rabka. I thank Ela Pelish for confirming that this was Kazimierz Dolny.

I kept my word and arrived at the appointed time, following an earlier meeting with the young writer Josef Wulf, who also lived in Kraków. But more about that later.

After we finished a simple lunch, Gebirtig told me that Wulf had been at his apartment earlier that day. "He told me about your recital of Moses Schulstein's poem 'Trains.' He said your recital was better than Malvina Rappel's."[10]

Gebirtig recited several poems by heart for me, including the celebrated "*Undzer shtetl brent*" ("Our Shtetl is Burning"). Although variations on this song later emerged, I believe it's worthwhile to present here the text I heard from Gebirtig himself that day.

"Our Shtetl is Burning"
It's burning, dear brothers, it's burning!
Oh, our poor shtetl is burning!
Hostile winds, in all of their fury,
are shredding, splitting, and fanning
the wild flames with ever greater force.
Everything in sight is now burning!

And you just stand there and stare
with your arms crossed,
and you just stand there and stare—
Our shtetl is burning! …

It's burning! Dear brothers, it's burning!
Oh no, our poor shtetl is burning!
The flames' tongues
have swallowed the shtetl whole—
And hostile winds are howling,
All of the shtetl is burning!

And you just stand there and stare
with your arms crossed,
And you just stand there and stare—
Our shtetl is burning! …

It's burning! Dear brothers, it's burning!
Oh no, God forbid, the time might come:
Our shtetl and we along with it
will go up in flames, vanish into ash.
All that will remain, like after a battle,
will be hollow, black walls!

[10] Malvina Rappel, reknowned Yiddish actor, a member of "Di yidishe bande" (The Jewish Band), star of the film *Motel the Operator* (1940). I thank Ellen Elias-Bursać and Amanda (Miryem-Khaye) Seigel for their assistance in locating more information on Malvina Rappel.

And you just stand there and stare
with your arms crossed,
And you just stand there and stare—
Our shtetl is burning! …

It's burning! Dear brothers, it's burning!
Only you can be be relied on to help:
if the shtetl is precious to you,
take the buckets; put out the fire,
put it out with your own blood—
Show that you can do it.

Don't just stand there that way, brothers
with your arms crossed.
Don't just stand there, brothers, put out the fire!
Our shtetl is burning!

Gebirtig read simply, with such depth of feeling and fine diction that you could hear him pronouncing every letter. The poem shook me to the core: Gebirtig, the man of the people, in middle age, had an eye that could see far into the future. With his intuition, he sensed what was creeping up on the Jews of Poland. He was a prophet of his people, like Vladimir Jabotinsky,[11] who predicted the destruction of the Jews in Poland. Itzhak Katznelson[12] had to experience the Warsaw Ghetto in order to come up with the slogan: "Jews, take your weapons! Jews, learn how to shoot!" As early as 1938, Gebirtig foresaw and foresang it all.

Jewish partisans and members of the resistance movement in the Warsaw Ghetto and other ghettoes and camps heeded Gebirtig's call to action. This song, although it hadn't been previously published, spread among the people by word of mouth, from ghetto to ghetto, from camp to camp. It became a national hymn, and the folk poet Mordecai Gebirtig became the prayer leader for Polish Jewry. In his songs, he gave voice to the heart and soul of his people.

But I couldn't agree to Gebirtig's pessimism. I was an optimist, as much in 1940 as in the later years of the Second World War.

I later wrote an optimistic poem as a kind of response to Gebirtig's "Shtetl," and I dedicated it to him. I sent it to him in the care of my cousin Moyshe-Hersh who lived in Kraków. Moyshe-Hersh reported back to me that my poem greatly impressed Gebirtig, and that he said: "It's a folk poem, and literary to the core." This is the poem I wrote.

---

[11] Vladimir (Ze'ev) Jabotinsky (1180-1940), Revisionist Zionist leader, author, poet, and founder of the Jewish Self-Defense Organization in Odessa.

[12] Itzhak Katznelson (1886-1944), teacher, poet, and dramatist, author of "*Dos lid funem oysgehargetn yidishn folk*" ("Song of the Murdered Jewish People"), perished in Auschwitz.

Don't Despair

It's only a fleeting wind—
Don't despair, my child.
We are old trees, deep and expansive,
rooted in the earth
with grand crowns
that grace the world;
strong storm winds
can only tear
the leaves from us,
break the branches,
but not the crowns.
Winds cannot tear,
cannot uproot
strong, deeply-rooted trees!
We are eternal trees
that bear fruit for the world to eat.
We will be here for all of time!
It's only a fleeting wind—
Don't despair, my child ...

My poem was recited in the Łódź Ghetto. It helped bolster people's trust in God and gave them faith that they would survive. Today, I see that both sides are correct. Both of our words came to fruition.

I said goodbye to Gebirtig's wife and their two daughters. When I went over to the youngest daughter, she firmly pressed my hand. I reciprocated. She bashfully lowered her eyes and blushed. I wanted to kiss her, but I was too shy. But I did kiss Gebirtig heartily. His last words to me were: "For the sake of God, remember. Describe everything you've gone through."

I took my love and grief for this family with me. Throughout the duration of the war, I never forgot the Gebirtigs. I fantasized that when the war ended, I would visit them in Kraków and their youngest daughter would then become my betrothed.

No one from the Gebirtig family survived. People said that when the Germans liquidated the Kraków Ghetto, Mordecai Gebirtig was sitting on a stone in the street and writing a poem when a German shot him. No one knows his final resting place. But his poems remain and are sung by his people all over the world. The more they are sung, the more they lift the spirit. Gebirtig's Holocaust song will endure for generations.

באַגעגעניש מיט מרדכי געבירטיג

בשײַכות מיט מײַנע מעמואַרן פֿון דער אוממענטשלעכער היטלער־צײַט אין פּוילן, האַלט איך פֿאַר וויכטיק צוצוגעבן זכרונות וועגן מײַנע באַגעגענישן מיט מרדכי געבירטיג און יוסף וווּלף אין קראָקע. איך האָב זיך דאָרטן פֿאַרהאַלטן אַ קורצע צײַט גלײַך נאָך מײַן באַפֿרײַט ווערן פֿון לאַגער פֿאַר געפֿאַנגענע סוף 1929 און האָב אויסגעניצט די געלעגנהייט זיך צו זען צום ערשטן מאָל מיט ביידע קראָקעווער שרײַבערס.

איך האָב געוווּסט, אַז אין קראָקע וווינט דער פֿאָלקסדיכטער מרדכי געבירטיג, וואָס ייִדן איבער גאָר דער וועלט זינגען זײַנע לידער. האָב איך געפֿרעגט מײַן קוזינקע לאָלע וועגן זײַן אַדרעס. האָט זי מיר געענטפֿערט: "ערגעץ אויף קוזמיר." ווען כ׳בין געקומען אויפֿן קוזמיר, האָב איך אָפּגעשטעלט אַ סך ייִדן און זיך נאָכגעפֿרעגט אויף געבירטיגס אַדרעס. יעדער האָט געזאָגט: "אַ, געבירטיג, דער זינגער", אָבער זײַן אַדרעס האָט קיינער נישט געוווּסט, ביז איך האָב אָנגעטראָפֿן אויף אַ ייִדן, וואָס האָט מיך צוגעפֿירט צום דיכטערס דירה, ערגעץ אין אַ הויף אויפֿן דריטן עטאַזש, אַרויפֿצוגיין אויף אויסגעטראָטענע הילצערנע טרעפּלעך.

איך בין אַרײַנגעקומען אין דער קיך און באַלד איז פֿון דער צווייטער שטוב אַרײַנגעקומען אַ מיטל־יאָריקער מענטש און געזאָגט:

"געבירטיג? דאָס בין איך. שלום־עליכם, אַ ייִד! — האָט ער מיך באַגריסט מיט האַרץ, דריקנדיק מײַן האַנט."

"ווער איז אַ ייִד? פֿון וואַנען איז אַ ייִד?"

"איך בין אַ יונגער ייִדישער דיכטער, פֿון לאָדזש..."

"אָ איר זענט פֿון די געפֿאַנגענע לאָדזשער ייִדן? ווען זענט איר באַפֿרײַט געוואָרן?"

"מיט עטלעכע טעג צוריק."

"ווי הייסט איר?"

"ירחמיאל בריקס."

"אַ, אויב אַזוי, קומט דאָך אײַך טאַקע אַ ברייטער שלום־עליכם!

האָט ער מיר נאָך אַ מאָל געדריקט די האַנט, "מיר האָבן זיך דאָך צוזאַמען געדרוקט אין "אינדזל", בײַ זישע באַגישן..."

"יאָ, אין מײַ, דאָס יאָר, איז דערשינען מײַן ערשטלינג, לירישע לידער אונטערן נאָמען "יונג־גרין־מײַ."

"כ׳ווייס, כ׳ווייס. נו, קומט אַרײַן." ער האָט מיך גענומען אונטערן אָרעם און אַרײַנגעפֿירט אין דער צווייטער שטוב. איך האָב באַלד דערפֿילט אַ נאָענטקייט צו אים, ווי מיר וואָלטן זיך שוין לאַנגע יאָרן געקענט. דאָס האָט געשאַפֿן זײַן פֿאָלקסטימלעכקייט און זײַן עניוות.

מרדכי געבירטיג איז געווען פֿון העכערן ווּקס. ער האָט געהאַט אַ לענגלעך, ברייט און רונדיק פּנים, אַ לאַנגע, ברייטע נאָז און גרויסע שוואַרצע אויגן. זײַן פּנים האָט אויסגעדריקט טרויער און יסורים. ער האָט געהאַט אַ קראַנק האַרץ, בײַם רעדן האָט אים פֿאַרפֿעלט אָטעם. זײַן שטים איז געווען אַ וויינענדיקע. דאָס ערשטע האָט זיך מיר געוואָרפֿן אין די אויגן: אַ סך מעדיצינען, וואָס זענען געשטאַנען אויפֿן קרעדענץ.

"זעצט אײַך — האָט ער מיר אָנגעוויזן אויף אַ שטול בײַם טיש — מאַכט אײַך באַקוועם, פֿילט אײַך ווי בײַ זיך אין דער היים. טוט אויס דעם מאַנטל."

זעט איר, חבֿר בריקס: אַפֿילו דער קריג קען אויך ברענגען עפּעס גוטס, כ׳מיין דאָס, וואָס מיר זײַנען אַצינד צוזאַמען. פֿאַר וואָס זענט איר נישט געקומען פֿאַר דער מלחמה? איך וואָלט אײַך געווען אײַנגעאָרדנט אַ ליטעראַרישן אָוונט."

"ס׳טוט מיר טאַקע באַנג."

כאָטש ס׳איז געווען אַ זוניקער טאָג, איז דאָ טונקל געווען, ווײַל די באַלקאָנען האָבן פֿאַרשטעלט דאָס ליכט. די דירה איז באַשטאַנען פֿון איין שטוב מיט אַ קיך, מיט אַלט מעבל. אויף די ווענט זײַנען געהאָנגען דרײַ פּאָרטרעטן פֿון זײַנע מיידלעך, וואָס ער האָט פֿאַראייביקט אין זײַן באַוווּסט ליד "דרײַ טעכטערלעך", וואָס ייִדן זינגען און פֿאַרגיסן דערבײַ טרערן. אויף דער וואַנט גלײַך קעגן איבער דער טיר זײַן ייִנגסטער טאָכטער. זי האָט עס מיט איר שיינער שטים און שטאַרקן געפֿיל די ערשטע מפֿורסם געמאַכט דעם פּאָטערס לידער.

געבירטיג האָט געזען, ווי איך באַטראַכט דאָס בילד, האָט ער געזאָגט: "איך האָב אַנומלט געזען, אַז נישט אַלע דײַטשן זײַנען פֿאַרדאָרבן: די דײַטשן האָבן געכאַפּט ייִדן אויף אַרבעט, זײַנען אַרײַנגעפֿאַלן פֿון שטוב צו שטוב און געשלאָגן. איך האָב איבערגעלעבט אימת־מוות. די טיר איז אויפֿגעפּראַלט געוואָרן און עס האָבן זיך אַרײַנגעריסן אַן אָפֿיציר מיט צוויי זעלנערס. ווען דער אָפֿיציר האָט דערזען דאָס בילד, איז ער געבליבן פֿאַרגאַפֿט און ער האָט מיך פֿרײַנדלעך געפֿרעגט: "ווער איז דאָס אויף דעם בילד? ווער איז דער מאָלער?" ער האָט באַוווּנדערט ווי נאַטירלעך און לעבעדיק דאָס בילד איז און זיי זײַנען אַוועקגעגאַנגען.

אין דער קיך האָט זיך בײַ עפּעס געפּאָרעט די ייִנגסטע טאָכטער. עס איז אָנגעקומען פֿון דער גאַס די מיטלסטע טאָכטער. געבירטיג האָט מיך מיט איר באַקענט. דערנאָך איז אָנגעקומען זײַן פֿרוי, אַן אויסגעאַרבעטע, אַן אויסגעמאַטערטע פֿון צרות און נויט. מרדכי געבירטיג איז כּל־ימיו געווען אַן אָרעמאַן. ער איז געווען אַ טישלער, פֿון אָט דער אַרבעט האָט ער זיך מפֿרנס געווען. ווי ס׳ווײַזט אויס, האָבן די קראָקעווער ייִדן אים אָפּגעשאַצט און געהאָלפֿן, ווײַל אַלע זײַנע דרײַ קינדער האָבן געהאַט געענדיקט גימנאַזיום. אין פּוילן איז דעמאָלט דאָס געווען פֿאַרבונדן מיט אַ סך געלט.

"באַקען דיך מיט אַ יונגן ייִדישן פּאָעט — האָט געבירטיג געזאָגט צו זײַן פֿרוי — אַ לאָדזשער, ער קומט פֿון געפֿאַנגען־לאַגער, פֿון קאָביעזשין."

מיר האָבן זיך באַגריסט. זי האָט אויף מיר געוואָרפֿן טרויעריקע בליקן און האָט באַלד פֿאַרלאָזט דאָס הויז. עס האָט נישט געדויערט לאַנג און זי איז אַרײַנגעקומען מיט אַ שוואַרצער איבערגעגאַנגענער מאַרינאַרקע אין דער האַנט און צו מיר געזאָגט: "מעסט נאָר דאָס אָן." איך האָב זי געפֿאָלגט. די מאַרינאַרקע איז נישט געווען מײַן מאָס, אָבער איך האָב זי צוגענומען מיט אַ האַרציקן דאַנק.

געבירטיג האָט מיר אָנגעוויזן אַ בילד אויף דער וואַנט: "איר זעט, חבֿר בריקס, דאָס איז מײַן עלטסטע טאָכטער שיפֿרעלע. זי האָט חתונה געהאַט אין דער מלחמה מיט אַ דאָקטער און זײַנען באַלד אַוועק קיין רוסלאַנד. זיי שיקן מיר בריוו מיט שליחים. דעם לעצטן בריוו פֿון זיי האָבן מיר באַקומען פֿון לעמבערג. ווער ווייסט ווּ זיי זײַנען אַצינד? מען שמועסט שטאַרק, אַז די רוסן וועלן קומען, אַז ס׳וועלן אײַנגעשטעלט ווערן די גרענעצן פֿון פֿאַרן 1914 טן יאָר."

געבירטיג האָט פֿאַר מיר פֿון זכּרון פֿאָרגעלייענט דאָס ליד:

שיפֿרעלעס פּאָרטרעט

אויף דער וואַנט לינקס פֿון מײַן בעט
הענגט מײַן טאָכטער שיפֿרעלעס פּאָרטרעט.
אָפֿט מאָל, אין דער מיט פֿון נאַכט,
ווען איך בענק נאָך איר און טראַכט,
זע איך, ווי זי קוקט אויף מיר,

הער איך, ווי זי רעדט...
— טאַטעשי, כ׳ווייס, ס׳איז דיר באַנג.
ס׳וועט דער קריג שוין נישט געדויערן לאַנג.
קומען וועל איך באַלד צו דיר,
ס׳קלאַפּט דער פֿרילינג שוין אין טיר.
— שמייכלט ליב צו מיר און רעדט
שיפֿרעלעס פּאָרטרעט...

טרערן זײַנען אים געשטאַנען אין די אויגן. ביידע טעכטער זײַנען געזעסן בײַם טיש, האָבן געקוקט דעם טאַטן אין מויל אַרײַן און האָבן זיך אײַנגעהערט מיט יִראת־הכּבֿוד. דאָס ווײַב האָט זיך געפּאָרעט אין קיך. געבירטיג האָט זיך אויפֿגעשטעלט און געברענגט זײַנס אַ בוך. ער האָט עס געהאַלטן אַזוי ווי מען האַלט אַ נאָר וואָס געבוירן פֿייגעלע: "איר זעט, חבֿר בריקס, דאָס זײַנען מײַנע לידער, וואָס דער "ייִוואָ", דער "ייִוואָ" אין ווילנע, האָט אַרויסגעגעבן." "ייִוואָ" האָט ער אַרויסגעזאָגט מיט שטאָלץ און דערהויבנקייט.

"אײַערע לידער זײַנען געשריבן פּשוט, מיט דעם לשון ווי דאָס פֿאָלק רעדט", האָב איך אים געזאָגט, נעמענדיק פֿון אים דאָס בוך, אַרויסגעגעבן אין 1938. איך האָב איבערגעמישט אַ בלעטל און געלייענט דאָס פֿאָרוואָרט פֿון מ. קיפּניס:

"יעדער דור האָט זײַנע פֿאָלקס־זינגער און ־דיכטער. נישט מער: דאָס רובֿ זינגער און דיכטער זינגען פֿאַר זיך אַליין. זייער שירה האָט נישט דעם כּוח אַרויסצורײַסן זיך אין גאַס אַרײַן. כּל־זמן זיי לעבן זינגען זיי, שטאַרבן זיי אָפּ — שטאַרבט מיט זיי אָפּ זייער דיכטונג און פֿאָלקסגעזאַנג. מרדכי געבירטיג איז דער הונדערט־פּראָצענטיקער פֿאָלקסזינגער און פֿאָלקסדיכטער, וואָס זינגט, שאַפֿט און ווײנט אויס זײַן ליד אין שטוב און דאָס ליד זײַנס פּראַלט אויף טיר און פֿענצטער און פֿילט אָן די גאַס מיט שירה, באַזינגט דאָס אייגנאַרטיקע ייִדישע לעבן. געבירטיגס אַ ליד קלעמט דאָס האַרץ, וואַרעמט און פֿילט אָן די ייִדישע נשמה מיט זיסער מעלאַנכאָליע און פֿריידיקן ציטער. און נאָך אַ סימן פֿון עכטער נישט־געפֿעלשטער פֿאָלקסדיכטונג און פֿאָלקסגעזאַנג: וואָס מער מען הערט עס, אַלץ מער באַגײַסטערט עס, וואַרעמט און ווירקט. דאָס איז אויך דער כּוח און סוד פֿון געבירטיגס דיכטונג און געזאַנג, וואָס איז שוין געוואָרן די דיכטונג און געזאַנג פֿון גאַנצן פֿאָלק."

איך האָב געטראַכט: דאָס איז דאָס העכסטע, וואָס מען קען זאָגן וועגן ריכטיקער קונסט, וועגן פֿאָלקסטימלעכער דיכטונג.

איך האָב דורכגעלייענט עטלעכע לידער. צו יעדער ליד איז געווען געדרוקט די מוזיק.

"חבֿר געבירטיג — האָב איך געזאָגט — איך האָב געהערט אײַערע לידער אין ייִדישן טעאַטער, איבער די הייפֿן און גאַסן פֿון גאַסן־זינגערס, אין די וואַרקשטאַטן פֿון אַרבעטערס; מאַמעס וויגן אײַן קינדער מיט אײַערע לידער. איך אַליין האָב גרויס הנאה פֿון זינגען אײַערע לידער. די יוגנט אין ייִדישע אָרגאַניזאַציעס זינגט אײַערע לידער. וווּ עס וווינען נאָר ייִדן זינגט מען אײַערע לידער. איר האָט אונדז געגעבן דעם מיזרח־אייראָפּעיִשן ייִד פֿון געבוירן ווערן ביז צום קבֿר, דעם שטייגער לעבן פֿון אַלע זײַנע שיכטן: אַפֿילו דעם גנבֿ, אָבער מיט רחמנות, און דעם אַרבעטסלאָזן פּראָלעטאַריער. איר קומט פֿון פֿאָלק, שעפּט פֿון פֿאָלק און שאַפֿט פֿאַר דעם פֿאָלק. איר מאַכט נישט קיין לידער דורך אויסגעלערנטער טעכניק, אַ בער קען מען אויך אויסלערנען טאַנצן; די לידער און די מוזיק קוואַלן אַרויס פֿון אײַער האַרץ אַזוי ווי אַ שטראָם פֿון אַ קוואַל; אַזוי עכט, אַזוי נאַטוראַל."

געבירטיג האָט געפּרוווט פֿאַרטושן מײַנע רייד און ער האָט געזאָגט: "ווייס איך וואָס? איך שרײַב פּשוט אַזוי ווי איך קען — אַ פּשוט לידל און שוין. חבֿר בריקס, מען האָט מיך באַגנבֿעט ס׳גאַנצע לעבן. די ייִדישע אַקטיאָרן האָבן געמאַכט געלט פֿון מײַנע לידער און מיר נישט באַצאָלט קיין איין גראָשן. איר זעט דאָך וואָס פֿאַר אַ מזל איך האָב: די פֿירמע "סירענאַ", אין וואַרשע, האָט געמאַכט פּלאַטן פֿון מײַנע לידער אָן מײַן וויסן. ווען כ׳האָב מיך דערוווּסט וועגן דעם, האָב איך זי אײַנגעקלאָגט און דאָס געריכט האָט צוגעמישפּט מיר צו באַצאָלן פֿופֿציק טויזנט זלאָטעס! די פֿירמע האָט אַפּעלירט און דאָס אַפּעלאַציע־געריכט האָט באַשטעטיקט דעם אורטייל, האָט די פֿירמע אָנגעגעבן צום העכסטן געריכט אין וואַרשע. איך האָב געהאַט אַ געווונענע "ספּראַווע". איר שטעלט אײַך

פֿאַר: פֿופֿציק טויזנט זלאָטעס?! דער קאַסאַציע־פּראָצעס האָט געזאָלט פֿאָרקומען דעם אַכטן סעפּטעמבער און די מלחמה איז אויסגעבראָכן דעם ערשטן סעפּטעמבער", האָט געבירטיג פֿאַרענדיקט טרויעריק.

"אַזוי איז שוין דער גורל פֿון קינסטלער, האָב איך געזאָגט.

"כ׳האָב געלייענט דאָס עסייעלע, וואָס מײַן חבֿר ל. מ. פּעטשעניק האָט וועגן אײַך געשריבן. ער איז אַן ערלעכער מענטש, אַ גרויסער תּלמיד־חכם און ערודיט. ער וווינט אין לוויוויטש, אָבער יעדער זומער האָבן מיר צוזאַמען געוווינט אין ראַבקע, לעבן קאַזשימיעזש. עס זײַנען דאָרטן אַהין געקומען אַ סך ייִדישע קינסטלערס" — ער האָט אַרויסגענומען אַ פֿאָטאָגראַפֿיע און מיר געוויזן — "איר זעט, דאָס בין איך און פּעטשעניק. דאָס בילד איז גענומען געוואָרן דעם לעצטן זומער אין ראַבקע."

"אַ פֿײַנער עסייִסט דער פּעטשעניק — האָט געבירטיג ווײַטער גערעדט — אַ גרויסער קענער פֿון דער אַלטער גריכישער ליטעראַטור. ער איז אויך אַ לינגוויסט: ער האָט אַרויסגעגעבן אַ ביכל וועגן אַלטן ייִדיש, האָב איך נישט פֿאַרשטאַנען מער ווי צוויי ווערטער. גאָר אַן אַנדער ייִדיש האָבן ייִדן גערעדט מיט הונדערטער יאָרן צוריק. אויסגעוואַקסן אַ שיין לשון, אַ רײַך לשון."

מיט אַ תּירוץ האָב איך זיך אַרויסגעדרייט פֿון אָנגעבאָטענעם עסן און האָב אָנגענומען געבירטיגס בקשה צו קומען צו אים זונטיק צו מיטיק.

איך האָב געהאַלטן וואָרט און געקומען צו דער באַשטימטער צײַט, נאָכן טרעפֿן זיך מיטן יונגן שרײַבער יוסף וווּלף, וואָס האָט אויך געלעבט אין קראָקע, און וועגן דעם וועל איך שפּעטער באַשרײַבן.

נאָכן אָפּעסן אַן איינפֿאַכן מיטיק האָט געבירטיג מיר איבערגעגעבן, אַז יוסף וווּלף איז הײַנט געווען בײַ אים. "ער האָט מיר דערציילט וועגן אײַער רעציטירן משה שולשטיינס "צוגן" און געזאָגט, אַז די רעציטאַציע אײַערע איז בעסער פֿון מאַלווינאַ ראַפּעלס."

געבירטיג האָט פֿאָרגעלייענט פֿאַר מיר עטלעכע לידער אויף אויסוויניק, צווישן זיי דאָס באַרימטע "אונדזער שטעטל ברענט". היות שפּעטער זײַנען אַרײַנגעפֿאַלן פֿאַרשידענע וואַריאַנטן אין דאָזיקן ליד, איז כּדאַי דאָ צו ברענגען דעם טעקסט, ווי איך האָב עס געהערט פֿון געבירטיגס מויל:

אונדזער שטעטל ברענט

ס׳ברענט, ברידערלעך, ס׳ברענט!
אוי, אונדזער אָרעם שטעטל, נעבעך, ברענט!
בייזע ווינטן מיט ירגזון
רײַסן, ברעכן און צעבלאָזן
שטאַרקער נאָך די ווילדע פֿלאַמען.
אַלץ אַרום שוין ברענט!

און איר שטייט און קוקט אַזוי זיך
מיט פֿאַרלייגטע הענט,
און איר שטייט און קוקט אַזוי זיך —
אונדזער שטעטל ברענט!...

ס׳ברענט! ברידערלעך, ס׳ברענט!
אוי, אונדזער אָרעם שטעטל, נעבעך, ברענט!
ס׳האָבן שוין די פֿײַערצונגען
דאָס גאַנצע שטעטל אײַנגעשלונגען —
און די בייזע ווינטן הוזשען,
ס׳גאַנצע שטעטל ברענט!

און איר שטייט און קוקט אַזוי זיך
מיט פֿאַרלייגטע הענט,
און איר שטייט און קוקט אַזוי זיך —
אונדזער שטעטל ברענט!...

ס׳ברענט! ברידערלעך, ס׳ברענט!
אוי, עס קען, חלילה, קומען דער מאָמענט:
אונדזער שטאָט מיט אונדז צוזאַמען
זאָל אויף אַש אַוועק אין פֿלאַמען,
בלײַבן זאָל, ווי נאָך אַ שלאַכט,
נאָר פּוסטע, שוואַרצע ווענט!

און איר שטייט און קוקט אַזוי זיך
מיט פֿאַרלייגטע הענט,
און איר שטייט און קוקט אַזוי זיך —
אונדזער שטעטל ברענט!...

ס׳ברענט! ברידערלעך, ס׳ברענט!
די הילף איז נאָר אין אײַך אַליין געווענדט:
אויב דאָס שטעטל איז אײַך טײַער,
נעמט די כּלים, לעשט דאָס פֿײַער,
לעשט מיט אײַער אייגן בלוט —
באַווײַזט, אַז איר דאָס קענט.

שטייט נישט ברידער אָט אַזוי זיך
מיט פֿאַרלייגטע הענט.
שטייט נישט ברידער, לעשט דאָס פֿײַער!
אונדזער שטעטל ברענט!

געבירטיג האָט געלייענט פּשוט, מיט האַרץ, מיט אַזאַ גוטער דיקציע אַז מען האָט געהערט אַרויסרעדן יעדער אות. דאָס ליד האָט מיך אויפֿגעטרייסלט; מרדכי געבירטיג, דער פֿאָלקסמענטש אין די מיטעלע יאָרן, האָט געהאַט אַ ווײַטן בליק, ער האָט דערפֿילט מיט זײַן אינטויִציע, וואָס עס רוקט זיך אָן אויף דעם ייִדישן פֿאָלק אין פּוילן. ער איז געווען דער נבֿיא פֿון זײַן פֿאָלק, אַזוי ווי וולאַדימיר זשאַבאָטינסקי האָט ער פֿאָרויסגעזען דעם חורבן פֿון די ייִדן אין פּוילן. יצחק קאַצענעלסאָן האָט געמוזט פֿריִער דורכמאַכן וואַרשעווער געטאָ, כּדי ער זאָל וואַרפֿן די לאָזונג: "ייִדן, נעמט אײַך צום געווער! ייִדן לערנט אײַך שיסן!" געבירטיג האָט נאָך אין יאָר 1938 דאָס אַלץ פֿאָרויסגעזונגען.

געבירטיגס רוף האָבן אויסגעפֿירט די ייִדישע פּאַרטיזאַנער, די אויפֿשטענדלערס אין וואַרשעווער געטאָ און אַנדערע געטאָס און לאַגערן. דאָס דאָזיקע ליד, כאָטש עס איז פֿריִער קיין מאָל נישט געווען געדרוקט, איז דערגאַנגען צום פֿאָלק פֿון מויל צו מויל, פֿון געטאָ צו געטאָ, פֿון לאַגער צו לאַגער. ס׳איז געוואָרן אַ נאַציאָנאַלער הימען, ווײַל דער פֿאָלקסדיכטער מרדכי געבירטיג איז געווען אַ שליח־ציבור פֿון פּוילישן ייִדנטום. ער האָט אין זײַנע לידער געגעבן: דאָס האַרץ און די נשמה פֿון זײַן פֿאָלק.

איך האָב אָבער נישט געקענט מסכּים זײַן מיט געבירטיגס פּעסימיזם. איך בין געווען אַן אָפּטימיסט, אין 1940, ווי אַלע שפּעטערדיקע יאָרן פֿון דעם צווייטן וועלטקריג.

איך האָב שפּעטער אָנגעשריבן אַן אָפּטימיסטיש ליד ווי אַ מין ענטפֿער אויף געבירטיגס "שטעטל" און אים געווידמעט. איך האָב עס אים איבערגעשיקט מיט מײַן קוזין משה־הערש, וואָס האָט געוווינט אין קראָקע. משה־הערש האָט מיר דערציילט, אַז דאָס ליד האָט אויף געבירטיגן געמאַכט אַ שטאַרקן אײַנדרוק און ער האָט געזאָגט: "עס איז פֿאָלקסטימלעך און ליטעראַריש." אָט איז דאָס ליד:

נישט פֿאַרצווייפֿלען

ס׳איז נאָר אַ דורכווייענדיקער ווינט —
נישט פֿאַרצווייפֿלען מײַן קינד.
מיר זײַנען אַלטעביימער, טיף און ברייט,
אין דער ערד פֿאַרוואָרצלט
מיט גרויסע קרוינען,
וואָס באַצירן די וועלט;
שטאַרקע שטורעמווינטן
קענען פֿון אונדז
די בלעטער נאָר אָפּרײַסן,
די צווײַגן אָפּברעכן,
אָבער נישט די קרוינען.
שטאַרקע, טיף פֿאַרוואָרצלטע ביימער
קענען ווינטן נישט אויסרײַסן,
נישט אויסוואָרצלען!
מיר זײַנען ביימער אייביקע,
וואָס גיבן דער וועלט פּרות שפּײַזנדיקע.
מיר וועלן אייביק זײַן!
ס׳איז נאָר אַ דורכווייענדיקער ווינט —
נישט פֿאַרצווייפֿלען מײַן קינד...

אין לאָדזשער געטאָ איז דאָס ליד רעציטירט געוואָרן. עס האָט אַרײַנגעבלאָזן בטחון, גלויבן, אַז מיר וועלן איבערלעבן. הײַנט זע איך: ביידע זײַנען מיר געווען גערעכט. ביידנס ווערטער זײַנען מקוים געוואָרן.

איך האָב מיך געזעגנט מיט דער פֿרוי, מיט די צוויי טעכטער. ווען כ׳האָב מיך געזעגנט מיט דער ייִנגסטער טאָכטער, האָט זי שטאַרק געדריקט מײַן האַנט, איך האָב אויך אַזוי געטאָן. זי האָט שעמעוודיק אַראָפּגעלאָזט די אויגן און דאָס פּנים איז געוואָרן ראָזיק. מיך האָט געצויגן זי אַ קוש צו טאָן, אָבער כ׳האָב מיך געשעמט. מיט געבירטיגן האָב איך מיך שטאַרק צעקושט. זײַנע לעצטע ווערטער צו מיר זײַנען געווען: "געדענקט, למען־השם, באַשרײַבט אַלץ, וואָס איר האָט דורכגעלעבט. אײַער חובֿ איז דורכצופֿירן די דאָזיקע מיסיע."

איך האָב מיטגענומען ליבע און ווייטיק צו דער דאָזיקער משפּחה. די גאַנצע מלחמה האָב איך נישט פֿאַרגעסן די געבירטיגס און געחלומט: ווען די מלחמה וועט זיך ענדיקן, וועל איך פֿאָרן קיין קראָקע צו זיי, אפֿשר וועט די ייִנגסטע טאָכטער ווערן מײַן באַשערטע.

פֿון געבירטיגס משפּחה איז קיינער נישט געבליבן לעבן. מען דערציילט: ווען די דײַטשן האָבן ליקווידירט די קראָקעווער געטאָ, איז מרדכי געבירטיג געזעסן אין גאַס אויף אַ שטיין און געשריבן אַ ליד, האָט אים אַ דײַטש דערשאָסן. ווּהין זײַן געביין איז אַהינגעקומען, ווייסט מען נישט. זײַן ליד איז אָבער געבליבן און ווערט געזונגען פֿון זײַן פֿאָלק, וואָס איז צעשפּרייט איבער דער וועלט. וואָס מער מען זינגט עס, אַלץ מער באַגײַסטערט עס. זײַן ליד פֿון חורבן וועט בלײַבן אויף דורות.